

Székely Gábor

A Kominform a történeti irodalomban

A Kominformot, teljesebb nevén a Kommunisták és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját az igen nagy titokban, 1947. szeptember 21-27-re összehívott értekezleten hozták létre. A helyszín sem volt mindennapi: a tanácskozáshoz Lengyelországban, a sziléziai Óriáshegységben meghívódó nyaralóhelyen, Szklarska Porębában lévő hatalmas park közepén elhelyezkedő, rendőri egységekkel biztosított kastélyban került sor. A résztvevő kommunista pártvezetőket utazása sem volt nyilvános, így a magyar Farkas Mihályt és Révai Józsefet és munkatársait mindenfajta úti okmány nélkül ültették fel egy szovjet katonai repülőre. Hasonlóképpen az utolsó pillanatban értesítették az olasz pártot képviselő Luigi Longot és Eugenio Realet, a franciákat képviselő Jacques Duclos-t és Etienne Fajon-t, nem is közölve velük a tanácskozás célját.¹ A furcsa titkolózás a későbbiekben is folytatódott, s a szervezet utolsó tanácskozását hivatalosan Budapesten tartották 1949-ben. A küldötteket azonban hiába keresték volna országunk fővárosban, ők innen jó 100 kilométerre, a Mátrában, a galyatetői Nagyszállóban tanácskoztak a nyilvánosság kizárásával. Nyilvánvalóan mindez hozzájárult ahhoz, hogy a korabeli vélekedést követve a történeti irodalomban is többnyire tévesen írnak a szervezetről, félreértve annak célját, illetve szerepét a korabeli nemzetközi politikában.

Ennek egyik fő oka az volt, hogy a Kominform iratai már eredetileg is a „szigorúan titkos” (Совершенно секретно) minősítést kapták, s a kutatás feltételei a történészek számára – eltekintve néhány kedvezményezett kutatótól – mind a mai napig nem változtak. Már eredetileg is titkosan kezelték a „plenárisnak” feltüntetett, de valójában szintén a nyilvánosság kizárásával megtartott ülések jegyzőkönyveit. A hatalmas példányszámban és minden világnyelven, illetve a tagországokban közreadott változatokat pedig alaposan kozmetikázták. A végző formába szerkesztés Moszkvában történt,² amint arról az 1998 tavaszán

¹ Erről maga Reale számolt be kissé krimisre formált, s a szervezet célját, illetve az olaszok részvételét homályba hagyó tanulmányában. *The founding of the Cominform*. IN: Milorad M. DRACHKOVITCH and Branko LAZITCH (ed.): *The Comintern: Historical highlights*, Praeger Publishers, New York, 1966. 253-268. Reale azzal kezdi rövid írását, hogy bemutatja a „kelet-európai” résztvevő pártvezetőket, jelezve hamarosan bekövetkező szomorú sorsukat: többségük koncepciós perek áldozatai lettek az elkövetkezendő években. Közülük egy, a jugoszláv Milovan Djilas szakított a „kommunizmussal”, a francia és az olasz delegációból egyedül ő. 253.

² Legrészletesebb anyagot az első tanácskozásról közöltek: *A tartós békéért, a népi demokráciáért. Kilenc kommunista párt lengyelországi értekezletének beszámolója*. Szikra, Budapest, 1947. 213. A második, a Bukarestben tartott, 1948-as tanácskozásról több kisebb füzetet adtak ki, így *A Jugoszláv Kommunista Párt hibás politikájáról*, Szikra, Budapest, 1948. 48pp. címűt, amelyben az MDP KV határozata, egy Rákosi beszéd, valamint egy Szabad Nép cikk szólt a témáról. Az 1949-es „budapesti” tanácskozás anyagai is több kiadványban jelentek meg – leginkább csak maga a határozat, így: *A jobboldali szociáldemokrácia az imperializmus támasza* cikkgyűjtemény első dokumentumaként, Szikra, Budapest, 1950. 186pp. majd 1950-ben egy füzetben a Kominform összes határozata, zárva az utol-

megjelent, a Kominform történetét teljesebbé tevő tanulmányok, illetve a tanácskozások dokumentumait és az azokkal kapcsolatos legfontosabb iratokat közreadó vaskos kötet szerzői megállapították.³

A Kominform története kapcsán a fő hiányosság, hogy a szervezet történetével foglalkozó szerzők általában nem veszik figyelembe azt a nemzetközi környezetet, amelyben azt létrehozták, s kellően a változó körülményeket, melyek tevékenységét befolyásolták. Ebből következik, hogy csak utalásszerűen jelenik meg a hidegháború, nem pedig hangsúlyozva annak azokat az elemeit, amelyek közvetlenül eredményezték a Kominform létrehozását. Megjelenik, hasonlóképpen általános vonalakban a Szovjetunió politikája, illetve a Kelet-Közép-Európa régió sajátos helyzete, a mélyebb összefüggések átfogó elemzésével azonban itt is elvétve találkozhatunk.⁴

Röviden összegezve mindezt az állapítható meg, hogy a Kominformot 1947-ben olyan külpolitikai fordulat idején hozták létre, amikor a világháborúban szövetséges két nagyhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió szembefordult egymással. E folyamat fontos részeként mindkét oldalon felmérték azokat az erőket és eszközöket, amelyekre céljaik megvalósítása érdekében számíthattak. Ennek során a Szovjetunió felmérte, hogy amennyiben biztosítani akarja a háború és a háborút követő egyezkedések eredményeképpen a maga számára megszerzett befolyási övezeteket, így a közép- és kelet-európai térségeket, úgy itt fel kell számolnia minden lehetőséget vagy kapcsolatot, amely a „Nyugat”, elsősorban az Egyesült Államok számára lehetővé teheti a sztálini típusú politikai és gazdasági berendezkedés kiépítésének az akadályozását. Bonyolult helyzetről volt szó, ahol nem volt kétséges, hogy az atombombával, a háború végére kialakult gazdasági potenciáljával az Egyesült Államok javára billentek a katonai és a politikai erőviszonyok a kontinensen is. Sztálin azt remélte, hogy ezt ellensúlyozhatja a hatalmas, az Oderától a Sárga-tengerig terjedő, regionálisan tagolt területekkel, s részben a politikai nyomás fokozásával. Az atombomba program gyorsítása mellett ezért sem módosította azt az álláspontját, amely még a világháború alatt formálódott ki benne, s elsősorban a katonai erőben látta az egyetlen lehetőséget.⁵ Azonban már 1946 során kitűnt, hogy a katonai erő fokozása szovjet részről csak meglehetősen korlátozott lehetőséget rejt. Ennek volt legegyszerűbb bizonyítéka, hogy 1946–1947-ben

sóval, amelynek címe: *A Jugoszláv Kommunista Párt gyilkosok és kémek hatalmában*. Szikra, Budapest, 1950. 51pp.

³ Szovetscsanyija Kominforma 1947, 1948, 1949. Dokumenti i matyeriali. POSZPEN, Moszkva, 1998. 3.

⁴ E tanulmányban minderre természetesen nem vállalkozhatok, csupán a főbb vonalakat ismertetem. Fontos pontokon mutatom be a Kominform történetét, *A Kominform 1947-1949*. IN: *Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*. Napvilág Kiadó, 2000. 62-74. című írásomban, amely angol nyelven is hozzáférhető www.szekely.gw.hu/honlapomon.

⁵ Az utóbbi álláspontot képviseli G. M. Agyibekov a Kominform történetéről készített első átfogó monográfiájában, amely a kutatás számára újabban felszabadított – majd részben ismét bezárt – dokumentumok feldolgozásával készült. Agyibekov szerint a hidegháború e szakasza a „90-es évek elején ért véget a Szovjetunió és a kelet-európai országok kommunista erőinek súlyos vereségével”. AGYIBEKOV, G. M.: *Kominform i poszlevojennoj Jevropa 1947-1956*. Rosszija Molodaja, Moszkva, 1994. 3.

Iránból brit és amerikai nyomásra ki kellett vonni a szovjet csapatokat, egyben fel kellett a Szovjetuniónak adnia addig elismert érdekeit is. Különösen a konfliktus ma már kevésbé ismert előtörténete az érdekes témánk szempontjából. Érdekes annak ellenére, hogy a kapcsolódást a Kominform létrehozásával a témát tárgyaló irodalomban hiába keressük.

Az Egyesült Államok és James F. Byrnes külügyminiszter, eleinte támogatta, vagy legalábbis nem akart konfliktust vállalni a Szovjetunióval szemben, lényegében elismerve az iráni szovjet érdekeket. A Szovjetunió, amely a II. világháború idején csapatokat állomásoztatott Iránban, a többi között így biztosítva az olajhoz való hozzájutást, illetve az 1943-ban megtartott Churchill-Roosevelt-Sztálin találkozó teheráni színhelyét, továbbá az esetleges német befolyás elhárítását, felajánlotta csapatainak kivonását, de koncesszió révén, a britek addigi részesedését csökkentve, részesülni akart a továbbiakban is az iráni olajból, ami akkor számára fontos volt az újjáépítéshez. Az ENSZ Biztonsági Tanácsában kialakult vitában, ahol a britek az iráni képviselővel szemben léptek fel, aki az angol érdekeltség mellett a szovjetek érdekeit hangsúlyozta, Truman elnök személyes nyomására, az Egyesült Államok megváltoztatta álláspontját 1946 elején. Ennek lett következménye a történeti irodalomban ma már alig említett, britek kezdeményezte bonyolult diplomáciai és katonai játszma, amelynek fő katonai szereplője az amerikai Schwartzkopf dandártábornok lett (1947 elején az iráni csendőrség parancsnoka), aki 25 millió dollárt kapott fegyverek beszerzésére az iráni hadsereg számára, kifejezetten azzal a céllal, hogy számolja fel a szovjet befolyást. A szovjetbarát kormány megbuktatása a térség meghatározó országában már előrevetítette az Egyesült Államok „bekerítés” stratégiáját, az új cordon sanitaire kiépítését a Szovjetunió körül.⁶ Andrej Gromiko véleménye szerint – ekkor a Szovjetunió képviselőjének vezetője volt az ENSZ-ben – ez volt az első lépés, amelyet a cordon terjedése fog követni Törökországban támaszpontok létesítésével.⁷

A Kominform létrehozásáról viszont történik említés a diplomáciatörténet jelentős és átfogó kézikönyvében, Henry Kissinger munkájában, az iráni konfliktusról viszont nem. Kissinger, helyesen, a „kelet-európai” szovjet befolyási

⁶ Norman Schwartzkopf(1895-1958) kalandos életű rendőr-katona, a New Yersey rendőrség megszervezője, a „Lindbergh-béby” nyomozás résztvevője 1942-ben kapott megbízást Iránban. 1946-1947-ben részt vett a szovjetek támogatta Azerbajdzsáni és Kurdisztáni Népköztársaság létrehozásának a megakadályozásában. Ezt követően, német származása révén, az amerikai német zóna katonai rendőrségének helyettes parancsnoka. 1953-ban a CIA megbízásából az iráni sah, Reza Pahlavi visszatérését irányítja, majd hozza létre, már Iránban, az országot 1979-ig rettegésben tartó hírhedt titkosrendőrséget, a SAVAK-ot, amely nem kis mértékben járult hozzá az iráni forradalom kirobbanásához. Fia, H. Norman Schwartzkopf (1934-) tábornok, 1990-ben tért vissza a Közel-Keletre, mint a „Sivatagi vihar” hadművelet parancsnoka, hogy visszaszorítsa Saddam Husseint Kuwaitből. Azóta kritikus az USA Iraki politikájának, jótékonyasági szervezeteit támogat.

⁷ A történéseket ismerteti a Churchill-Truman hidegháborús vonallal szemben kritikus FLEMING, D. F.: *A hidegháború.* London, 1961. I. köt. Kossuth belső kiadvány, én. hn. 128-134. A Kominformról még említés sincs a kötetnek abban a részében, amely 1947 tavaszától 1949-ig tekint át a két nagyhatalom és szövetségesei fő konfliktusait. 270-338.

övezet problémájához rendeli a szervezet tárgyalását, abból kiindulva, hogy Sztálin számára a szovjetbarát kormányok létének és a szovjet katonai jelenlét biztosítása mellett 1947-ig csak másodlagos kérdés volt a térség országonkénti politikai berendezkedése. A hidegháború kezdete fejezetbe sorolás is jelezte, hogy Kissinger alapvetően a két nagyhatalom közötti viszony megváltozásával, pontosabban a Szovjetunióval és a térséggel kapcsolatos aggodalmak fokozódásával magyarázza a Kominform létrehozását. Itt emeli ki ő is Churchill szerepét, aki jóval az 1946. március 6-i, a hidegháború nyitányaként ismertetett fultoni beszédét megelőzően, még a Potsdamban tartott konferencia előtt, 1945. május 4-én a következő táviratot küldte külügyminiszterének Anthony Edennek: *„... a szövetségeseknek nem kellene jelenlegi állásaikból a megszállási határvonáig visszavonulniuk, amíg Lengyelországot illetően számunkra kielégítő megoldás nem születik, amíg meg nem győződünk Németország szovjet megszállásának ideiglenességéről, s amíg nem történik megállapodás az eloroszosított, vagy az orosz megszállás alatt levő Duna menti országokat, elsősorban Ausztriát, Csehszlovákiát, s a Balkánt illetően.”* Kissinger hibáztatja Trumant, hogy nem fogadta el a brit Realpolitik tanácsát, amely szerint ekkor hatékony lehetett volna a Realpolitik szovjet, sztálini változatával szemben. Később viszont Kissinger elismeri, hogy Churchill tulajdonképpen soha nem fejtette ki, hogy *„mire is gondolt ekkor”*.⁸ Ismét néhány, a Kominform megalakulását röviden ismertető oldalt követően maga körvonalazza Churchill gondolatát, amelynek lényege az lett volna, hogy Sztálin ne kaphasson szabad kezet a jelzett közép-kelet európai térségben: *„a háború befejezését követően minél korábban került volna erre sor, annál jobbak lettek volna az esélyei annak, hogy a rendezést minimális áron el lehet érni. Ahogyan felgyorsult az amerikai kivonulása Európából, olyan mértékben romlott a Nyugat tárgyalási pozíciója – legalábbis a Marshall-terv és a NATO létrejöttéig.”*⁹ Amint Kissinger jelzi, 1947 áprilisára azonban már megváltoztak a körülmények. Ekkor találkozott Sztálin a hidegháborús lépéseket ellenző, vagy mérsékelni akaró Bernest váltó George C. Marshall külügyminiszterrel, s fejtette ki előtte, hogy véleménye szerint *„türelemre van inkább szükség, nem pedig pesszimizmusra”*. S itt következik egy érdekes rész, amelyben Kissinger indokolja az ajánlat visszautasításának a jogosságát. Mire hivatkozik? Előbb arról ír, hogy erre az időre már *„megrendült”* Amerika bizalma Sztálinban, majd arról: *„Sztálin már túl messzire ment el”* – konkrétumok említése nélkül. Ezután következik a lényegi és figyelemreméltó mondanó: *„Elméletileg lehetséges lett volna az egységfront megerősítése a demokráciák között, s ezzel párhuzamosan a tárgyalások a Szovjetunióval az átfogó rendezésről. De az amerikai vezetők és nyugat-európai kollégáik meg voltak győződve arról, hogy a nyugati hatalmak összetartó ereje és erkölcsi alapjai túl törékenyek ahhoz, hogy kiállják a kétutas stratégia megpróbáltatásait. A kommunisták képezték a második legnagyobb pártot Franciaországban, mind Olaszországban. A Német Szövetségi Köztársaság, amely ekkor volt alakulóban, megosztottnak mutatkozott abban a tekintetben, hogy semlegességgel meg tudja-e váltani egységét. Nagy-Britanniában*

⁸ Henry KISSINGER: *Diplomácia*. Panem-Grafo, Budapest, 1998. 413. 420.

⁹ Uo. 429.

és az Egyesült Államokban hangos békemozgalmak tették próbára a formálódó feltartóztatási politikát."¹⁰

Röviden, mindkét oldalon ugyanazzal a problémával küszködtek. A nyugati szövetségesek, Kissinger megfogalmazásában, „az összetartó erő és az erkölcsi alapok” megszilárdításával. A megoldás a Marshall-terv és a NATO lett, amely biztosította a térség katonai és gazdasági stabilitását, a kommunista pártok kiszorítását a koalíciókból.¹¹ Hasonló cél volt a Kominform létrehozása, amit az alakuló ülésen a szovjet delegációt vezető Andrej Zsdanov a „békétábor” egységének megszilárdításának nevezett. Itt a cseheket és a lengyeleket a „szovjet példa” lebecsülésében, illetve egy „saját út” lehetőségének hangoztatásában tartották vétkesnek, nem különben a „reakciónak tett elvtelen engedményekben”. A lengyeleket külön abban is, hogy a hadseregbe tanácsadónak küldött szovjet tisztek eltávolítását nem akadályozták meg, nem segítették eléggé a szovjet kiadványok és filmek terjesztését. A cseheket külön elmarasztalták a Marshall-terv lelkes üdvözlése miatt is. A magyarokat – itt is természetesen a pártvezetésről volt szó – pedig abban, hogy húzódoznak a jóvátétel fizetésének, illetve a szovjet kereskedelmi kölcsönök visszafizetésének sürgetésétől. Mindezt „szűk nemzeti pozíciók” védelmének vétkéként rótták a megjelent pártvezetők fejére, akik némi magyarázkodás után önkritikát gyakoroltak.¹²

A Kominform, ellentétben az irodalomban található jelölésekkel, 1949-ben befejezte tevékenységét. Erre az időpontra a térségben létrejöttek a népi demokráciák, amelyekben, ha formálisan több párt is működhetett, lényegében egy párt gyakorolta a politikai hatalmat, s kisebb eltérésekkel, a szovjet sztálini modell másolatai voltak szoros szövetségi rendszert alkotva. Ez utóbbiban volt kivétel a kivált Jugoszlávia,¹³ amely az el nem kötelezett országok körének lett a motorja. Az 1953, Sztálin halála után kezdődő „olvadás” már nem érintette a csak formálisan, folyóirata megjelentetésével jelentkező Kominformot. A későbbi történéseknek már nem volt formáló tényezője.

¹⁰ Uo.

¹¹ Mire a Kominformot megalakították az olasz kommunistákat és szocialistákat kibuktatták a kormányból, a francia kommunista minisztereket éppen a szocialisták közreműködésével szorították ki, mindkét országban még 1947 májusában. Ugyanebben az évben kiszorították a belgákat is, majd egy évre rá a finneknek is búcsúzniuk kellett miniszteri tárcáiktól. Ezzel Nyugat-Európában egyértelművé váltak a tömbök határai, egyben a Nyugat lépéselőnybe is került.

¹² Szovescsanyije Kominforma... 16.

¹³ A Jugoszláviában széles támogatottságot élvező elképzelés egy stratégiailag is védhető, Szerbiát, Horvátországot, Szlovéniát és Albániát egyesítő ország volt, amely a kisebb erőket képviselő bolgárokkal, esetleg a románokkal, még esetlegesebben a magyarokkal kötött föderáció egészíthetett volna ki. E föderációnál számoltak a szovjet háttérrel, éppen Sztálin azon véleménye ismeretében, amely támogatta a regionális föderációkat. Tito tisztában volt azzal, hogy ha a régióban meg is szerzi a vezető szerepet, a szovjet befolyást nem kerülheti el, s ezt vállalta volna is. Sztálin azonban másként döntött: nem járult hozzá, hogy ezek az erők és területek kikerüljenek a közvetlen szovjet befolyás alól. Ezt viszont Tito tartotta soknak, s az ellenálláshoz saját erőit elégségesnek. Ideológiai támasza lett az előző tanácskozáson még általuk is bírált „külön út a szocializmus felé”.

